

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту

*Нерсесян Армен Сабірович,
науковий співробітник Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України, кандидат юридичних
наук, адвокат*

Актуальність теми пояснюється тим, що 17 січня 2013 р. до Верховної ради України був поданий Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб № 2032, суб'єкт законодавчої ініціативи – Кабінет Міністрів України.

Вказаний законопроект фактично є черговою спробою запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб, яку свого часу не підтримали фахівці з кримінального права та законодавці. Тому законодавчі зміни, що призводять до повної зміни кримінально-правових традицій, мають бути детально проаналізовані перед їх запровадженням.

Автори законопроекту пропонують доповнити Кримінальний кодекс України Розділом XIV¹ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (статті 96¹–96¹⁰), а також внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу, законів України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про засади запобігання і протидії корупції».

Варто зазначити, що у наданому законопроекті термін «кримінальна відповідальність юридичної особи» замінено на «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». Водночас, враховуючи низку обставин, можна дійти висновку, законопроект спрямований на запровадження в нашій державі саме кримінальної відповідальності юридичних осіб. Такими обставинами, зокрема, є:

- підстави для застосування цих заходів – якими відповідно до запропонованої законопроектом ст. 96¹ КК України є вчинення самостійно або у співучасті злочину від імені та в інтересах такої юридичної особи її керівником, засновником, учасником чи іншою уповноваженою особою, а так само використання такими особами у будь-який спосіб юридичної особи з метою вчинення, приховування злочину чи його наслідків.

- сутність санкцій у відповідних заходах, якими згідно із запропонованою законопроектом ст. 96⁴ КК України є: штраф; заборона займатися певним видом діяльності; конфіскація майна; ліквідація.

- загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру (запропонована законопроектом ст. 96⁹ КК України) та застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за сукупністю злочинів (запропонована законопроектом ст. 96¹⁰ КК України).

Проблема запровадження в Україні кримінальної відповідальності юридичних осіб обговорюється у вітчизняній кримінально-правовій науці вже досить давно. При цьому переважна більшість вітчизняних фахівців у галузі кримінального права є противниками кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Змістовний аналіз даного законопроекту дає підстави звернути увагу на наступні його недоліки.

У пояснювальній записці до законопроекту, розміщеній на офіційному Інтернет-сайті Верховної Ради України, зазначається, що його метою є приведення законодавства України у відповідність з положеннями міжнародно-правових договорів, зокрема Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції та Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією (у частині відповідальності юридичних осіб).

Дійсно, згадані міжнародно-правові акти передбачають обов'язок держав-учасниць встановити відповідальність юридичних осіб. Водночас слід зауважити, що такий обов'язок держав-учасниць не зводиться у даних актах до абсолюту. Так, в частині першій ст. 26 Конвенції ООН проти корупції

від 31 жовтня 2003 р. (ратифіковано Україною 18 жовтня 2006 р.) зазначено про те, що кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які, *з урахуванням її принципів права*, можуть бути необхідними для встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, що визначені цією Конвенцією. У частині другій цієї статті також зауважено, що *за умови дотримання принципів права держави-учасниці відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною*.

Таким чином, Конвенція ООН проти корупції не містить імперативної вимоги щодо запровадження саме кримінальної відповідальності щодо юридичних осіб за корупційні злочини. Натомість вказується, що така відповідальність має бути необхідною, відповідати принципам права держави-учасниці та може мати як кримінально-правовий, так і цивільно-правовий та/або адміністративно-правовий характер.

У статті 18 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, прийнятої 27 січня 1999 р. і ратифікованої Україною 18 жовтня 2006 р., зазначається, що кожна Сторона вживатиме таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для забезпечення відповідальності юридичних осіб за передбачені цією Конвенцією кримінальні злочини – *дачу хабара, зловживання впливом та відмивання доходів*, – вчинені на їхню користь будь-якою фізичною особою, яка діяла незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, із використанням:

- представницьких повноважень юридичної особи;
- повноважень приймати рішення від імені юридичної особи;
- повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи; а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів у якості співучасника чи підбурювача.

У даному міжнародно-правовому акті вимога щодо криміналізації відповідальності юридичних осіб за вчинення певних злочинів є вже більш конкретною. При цьому в тексті Конвенції згадується просто термін

«відповідальність», без уточнення галузевої належності такої відповідальності. У зв'язку з наведеним, необхідно зауважити, що в наданому на науково-правову експертизу законопроекті розширено тлумачаться вимоги Конвенції з наступних аспектів:

- норми Конвенції вимагають криміналізації відповідальності юридичної особи за вчинення трьох видів злочинів – давання хабара, зловживання впливом та відмивання доходів. Водночас законопроект пропонує запровадити заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за всі без винятку злочини, вчинені керівником, засновником, учасником або іншою уповноваженою особою від її імені та в її інтересах, а так само використання такими особами у будь-який спосіб юридичної особи з метою вчинення, приховування злочину чи його наслідків. Отже, якщо буквально трактувати відповідні положення цього законопроекту, коли керівник юридичної особи використовує для приховування трупа вбитого на його замовлення керівника підприємства – конкурента склад, що належить юридичній особі, то ця особа має притягуватись до кримінальної відповідальності, навіть якщо засновники юридичної особи про це не знали. Така ситуація і подібні до неї є абсурдними, тому запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення інших злочинів, ніж передбачені Кримінальною конвенцією проти корупції, є недоцільним навіть з огляду на виконання її норм;

- норми Конвенції передбачають особливості суб'єкта злочину – ним є особа, яка діє незалежно або як представник того чи іншого органу юридичної особи та яка обіймає керівну посаду в цій юридичній особі, із використанням: представницьких повноважень юридичної особи; або повноважень приймати рішення від імені юридичної особи; повноважень здійснювати контроль за діяльністю юридичної особи; а також за залучення такої фізичної особи до вищезазначених злочинів у якості співучасника чи підбурювача.

Таким чином, суб'єкт злочину, незалежно від наявності у нього посади в межах юридичної особи, повинен мати згадані вище повноваження. Однак у законопроекті фактично запропоновано розширене тлумачення даного суб'єкта:

ним може бути керівник, засновник, учасник чи інша уповноважена особа. Слід зауважити, що, наприклад, особливо загрозовою може стати така ситуація для акціонерних товариств (ними є нині переважна частина банків, страхових компаній тощо), адже, зважаючи на зміст статей 114, 152 Цивільного кодексу України, ст. 80 Господарського кодексу України, ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства», учасниками акціонерного товариства є його акціонери. Як правило, в акціонерних товариствах нараховується велика кількість акціонерів (у приватних акціонерних товариствах їх може бути до 100, а у публічних максимальна кількість взагалі не встановлена). Тому якщо злочин буде вчинено акціонером, який не мав таких повноважень або навіть діяв усупереч волі загальних зборів товариства, але від даного злочину товариство отримало вигоду, акціонерне товариство все одно може бути притягнуто до відповідальності, хоча відповідні дії були здійснені всупереч волі більшості акціонерів.

Такі ситуації не завжди виникають у підприємницьких товариств, але можуть статися, коли між засновниками/учасниками не буде згоди щодо певних дій, і один із засновників/учасників діятиме всупереч волі більшості. Подібну ситуацію легко використати з метою рейдерських захоплень підприємств, що особливо актуально для сучасної України.

Слід також звернути увагу на невизначеність статусу такого суб'єкта злочину, як «інша уповноважена особа». Якщо у Кримінальній конвенції проти корупції повноваження цієї особи чітко зазначені: представницькі повноваження або повноваження приймати рішення від імені юридичної особи або контрольні повноваження, то в запропонованому законопроекті таке формулювання є «розпливчастим».

Варто зауважити, що введення таких заходів не означатиме автоматичної появи відповідальності бізнесу перед суспільством, адже вже зараз можна передбачити появу підприємств, спеціально створюваних для уникнення відповідальності реальними власниками того чи іншого бізнесу. Такі підприємства, що не матимуть жодного майна, стануть реальною проблемою

для правоохоронних органів.

У законопроекті не враховано особливості статусу деяких юридичних осіб, у тому числі і юридичних осіб публічного права. Так, нормою ст. 96² КК, яку пропонується запровадити даним законопроектом, визначено, що заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, **крім юридичних осіб публічного права, які повністю утримуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а також міжнародних організацій.**

Якби автором законопроекту перелік юридичних осіб, до яких можливим є застосування відповідних санкцій, обмежувався лише юридичними особами приватного права – ситуація була б простішою. За таких умов юридичні особи публічного права (у тому числі і Національний банк України), якими відповідно до ст. 81 Цивільного кодексу є юридичні особи, що створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, не підлягали б вказаним вище заходам кримінально-правового характеру.

Ускладнює ситуацію така ознака суб'єкта злочину, як «крім юридичних осіб публічного права, які повністю утримуються за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а також міжнародних організацій», адже не всі юридичні особи публічного права утримуються повністю за рахунок державного чи місцевих бюджетів.

Так, наприклад, ст. 3 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 р. визначено, що Національний банк України (далі – НБУ) має статутний капітал, який є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. **Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а за необхідності – Державний бюджет України.**

Тобто фінансування НБУ здійснюється переважно не за рахунок державного чи місцевих бюджетів, а за рахунок доходів його кошторису.

Враховуючи таку особливість Національного банку України, слід зазначити наступне: незважаючи на наявність в НБУ статусу юридичної особи публічного права та навіть статусу, закріпленого у статтях 99, 100 Конституції України, до нього можуть бути застосовані передбачені законопроектом заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

Статтею 96⁴ КК, яку законопроект пропонує ввести до Кримінального кодексу України, визначаються наступні заходи кримінально-правового характеру: *штраф; заборона займатися певним видом діяльності; конфіскація майна; ліквідація.*

Якщо вказаний вище законопроект буде прийнятий без відповідних коригувань, то у випадку з НБУ ситуація може дійти до абсурду – у разі вчинення злочину керівником чи уповноваженою особою НБУ *майно, що входить до статутного фонду НБУ і перебуває у державній власності, буде обертатись на користь держави як предмет штрафу (запропонована законопроектом ст. 96³ КК) або конфіскації майна (запропонована законопроектом ст. 96⁷ КК).* Така ситуація може створити перепони для нормального функціонування банківської системи України.

У згаданих вище обставинах не можна виключати ймовірності судового рішення про заборону займатись певним видом діяльності та навіть про ліквідацію НБУ, що за умови його виконання може призвести до фактичного колапсу банківської системи України. Хоча такий варіант і вважаємо малоімовірним, з огляду на встановлення статусу НБУ Конституцією України та спеціальним законом, але повністю виключити настання подібної ситуації не можна.

Не враховує законопроект також статусу такої важливої державної установи, як Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд). Відповідно до норм частин першої-третьої ст. 3 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 р. Фонд є установою, що виконує спеціальні функції у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. *Фонд є юридичною особою*

публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є економічно самостійною установою, має самостійний баланс, поточний та інші рахунки в Національному банку України.

Крім того, слід зауважити, що відповідно до ст. 19 згаданого вище Закону джерелами формування коштів Фонду є: початкові збори з учасників Фонду; регулярні збори з учасників Фонду; спеціальний збір до Фонду; доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України; доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих Національним банком України за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих у Національному банку України; кредити, залучені від Національного банку України; неустойка (штрафи, пеня), що стягується відповідно до цього Закону; кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень на день створення Фонду; кошти з Державного бюджету України; доходи від надання фінансової підтримки приймаючому банку; благодійні внески, гранти, технічна допомога, у тому числі від іноземних осіб; кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом врегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку. Кошти Фонду можуть формуватися з інших джерел, не заборонених законодавством України.

Отже, Фонд, хоч і є юридичною особою публічного права, все ж має підлягати заходам кримінально-правового характеру, передбаченим законопроектом. Тому якщо законопроект не буде змінено, може статися ситуація, коли через вчинення злочину керівником чи іншою уповноваженою особою Фонду на нього будуть накладатись вищезазначені заходи кримінально-правового характеру, які, у свою чергу, можуть призвести до обмеження можливостей Фонду з виконання своєї основної функції – гарантування вкладів фізичних осіб. Дійсно, за умови прийняття судового рішення про ліквідацію Фонду і конфіскацію його майна вірогідність отримання фізичними особами гарантованих законодавством платежів за вкладами різко зменшується.

Накладення штрафу на Фонд, хоча й не призведе до таких негативних наслідків, все ж матиме досить негативний характер, адже майно Фонду і так перебуває у державній власності. Необхідно також зауважити, що наявність ефективно функціонуючої державної системи гарантування вкладів фізичних осіб є одним із найбільш важливих аспектів довіри фізичних осіб до банківської системи в цілому. Так, у переважній більшості фізичні особи відкривають вклади на суму, що не перевищує встановлений Фондом розмір відшкодування (з серпня 2012 р. – 200 тисяч гривень), саме з метою забезпечення себе від можливих кризових ситуацій із банками.

Крім того, ціла низка юридичних осіб публічного права фінансується не лише за рахунок державного бюджету, а й за рахунок позабюджетних джерел. Так, ст. 5 Закону України «Про міліцію» зазначає, що фінансування і матеріально-технічне забезпечення міліції здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, *коштів, які надходять на підставі договорів від міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян, а також інших джерел, не заборонених законодавством.*

Негативні наслідки для банківської системи України може спровокувати застосування заходів кримінально-правового характеру, запропонованих законом і щодо приватних банків. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. банком є юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків, а банківська діяльність – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. Тобто сутність функціонування банку як фінансової організації полягає у:

- залученні коштів фізичних і юридичних осіб – вкладників банку;
- використанні цих коштів шляхом їх розміщення (кредитування,

інвестування тощо).

Таким чином, банки фактично працюють не з власними, а із залученими коштами фізичних та/або юридичних осіб. Застосування до банку (державного чи заснованого на приватній власності) таких заходів кримінально-правового характеру, як штраф, конфіскація майна, заборона займатись певним видом діяльності чи ліквідація щодо банку, може призвести до того, що можливості вкладників з повернення суми вкладу, включаючи відсотки, будуть суттєво обмежені. Наприклад, така ситуація може виникнути у разі конфіскації майна банку, яка відповідно до запропонованої законопроектом ст. 967 КК полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і може бути застосована судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК. У таких умовах, коли банк ліквідовано, а його майно (включаючи і майнові права) вилучено на користь держави, єдина можливість вкладника повернути власні кошти – це звернутись до суду. Якщо такі звернення набудуть масового характеру, то судова система України буде перевантажена відповідними позовами фізичних і юридичних осіб. Крім того, виникне проблема щодо виконання судових рішень та реального повернення коштів вкладникам.

Крім банків, така ситуація може стосуватись й інших фінансових установ, які залучають та використовують у своїй діяльності кошти населення та юридичних осіб.

Отже, проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб» (реєстраційний № 2032) вважаємо недопрацьованим. З юридичної точки зору він не відповідає доктрині вітчизняної кримінально-правової науки та допускає необґрунтовано розширене тлумачення норм Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. та Кримінальної конвенції проти корупції від 27 січня 1999 р.

У разі прийняття цього закону без змін заходи кримінального-правового характеру щодо юридичних осіб, які фактично є кримінальною відповідальністю юридичної особи, можуть стосуватись не лише майна

юридичних осіб приватного права, а й тих юридичних осіб публічного права, які не повністю фінансуються з державного чи місцевих бюджетів (Нацбанк, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб тощо).

Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб стосовно банків, кредитних спілок та інших фінансових установ, які працюють в основному із залученими від населення та юридичних осіб коштами, також може мати негативний вплив на банківську систему України. Це пояснюється тим, що при застосуванні даних заходів (особливо у формі ліквідації юридичної особи та конфіскації її майна) в законопроекті не запропоновано дієвих механізмів повернення вкладів фізичних і юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T012341.html
2. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження заходів кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб № 2032 // Офіційний портал Верховної Ради України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45483
3. Конвенція ООН проти корупції // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU03129.html#
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU99184.html
5. Про Національний банк України : Закон України // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:банк/T990679.html

6. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:банк/T124452.html

7. Про міліцію : Закон України // Ліга: Закон [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T056500.html

Нересеян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту

У статті автор розглядає особливості законопроекту, яким пропонується впровадити заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що фактично є кримінальною відповідальністю юридичних осіб. Зроблено ряд зауважень щодо окремих положень законопроекту. Визначено ризики, які тягне за собою прийняття даного законопроекту.

Ключові слова: законопроект, заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність юридичної особи, банківська система.

Нересеян А.С. Меры уголовно-правового характера относительно юридического лица: анализ нового законопроекта

В статье автор рассматривает особенности законопроекта, которым предлагается принять меры уголовно-правового характера относительно юридических лиц, которые фактически являются уголовной ответственностью юридических лиц. Сделано ряд замечаний по отдельным положениям законопроекта. Определены риски, которые влечет за собой принятие данного законопроекта.

Ключевые слова: законопроект, меры уголовно-правового характера, уголовная ответственность юридического лица, банковская система.

Nersenian A.S. Penal actions as to legal entity: analysis of the new draft law

In this paper the author discusses the features of the bill, which proposes to take action under the criminal law to legal persons, which are actually the criminal liability of legal persons. Made a number of comments on specific provisions of the bill. Identify risks that entails the adoption of the bill.

Key words: Bill, the measures under criminal law, criminal liability of legal persons, the banking system.